

СРСР здійснила попереднє вивчення питання про взаємовідношення між католицизмом та православ'ям, про зовнішні зв'язки Ватикану і Російської Православної Церкви в минулому і подає при цьому на Ваш розгляд короткі матеріали з тих питань та свої міркування».

Далі у документі, який складався з п'яти розділів, відзначалося, що «Російська православна церква в минулому не докладала достатніх зусиль для боротьби з католицизмом, а в даний час може і повинна відіграти значну роль у боротьбі проти Римо-католицької церкви (і проти уніатства), що стала на шлях захисту фашизму і яка прагне зміцнити свій вплив у повоєнному світі»⁴⁰. Далі йшов детальний виклад пунктів із ліквідації УГКЦ та обмеження впливу Ватикану й Римо-католицької церкви. Реалізувати цей план мали спільно РСРК і РСРПЦ, їхні уповноважені в УРСР і західних областях із допомогою місцевих органів влади, силових структур та окремих ієрархів РПЦ. Тут варто погодитися з думкою багатьох відомих істориків і дослідників церкви, що саме цей документ можна вважати початком широкомасштабної кампанії радянської влади за ліквідацію УГКЦ.

Отже, намагання митрополита А. Шептицького нормалізувати стосунки із комуністичною владою задля збереження церкви стримували радикальні дії радянської влади, але після його смерті ситуація кардинально змінилася. Спроби комуністичного режиму використати вплив УГКЦ для нейтралізації національно-визвольної боротьби на західно-українських землях успіху не досягли. Тому карально-репресивні органи, що проводили значну агентурно-оперативну роботу з виявлення фактів та зв'язків представників церкви з німецьким окупаційним режимом та формуваннями ОУН і УПА, почали активну діяльність з підготовки плану ліквідації церкви. За ініціативою Й. Сталіна до розробки й реалізації плану було залучено державні органи – Раду у справах РПЦ та Раду у справах релігійних культів, та все ж головну роль на цьому етапі відіграли структури НКДБ і НКВС, які безпосередньо й широкомасштабну антиунійну політику щодо Української греко-католицької церкви.

²¹ Andrukhiv I.O. Relihiyne zhyttya na Prykarpatti: 1944-1990 rr. Istoryko-pravovyy analiz / I.O. Andrukhiv. – Ivano-Frankivsk, 2004. – S. 125.

²² Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv Ukrainy u Lvovi. – F.201.– Op. 1r.: spr.122. Pastyrskе poslannya

Mytropolita Yosyfa Slipoho «Dukhovenstvu i virnym myru Hospodi i blahoslovennyya» vid 23 lystopada 1944 r. – Ark.3 – 5.

²³ Likvidatsiya UHKTs (1939-1946): dokumenty radnyanskykh orhaniv derzhavnoyi bezpeky – K.: PP Serhiychuk M.I., 2006. – T.1. – S. 250.

²⁴ Kulturne zhyttya v Ukraini. Zakhidni zemli. – Lviv, 1996. – T.2.: 1953 – 1966. – S. 759.

²⁵ Tam samo. – S. 762.

²⁶ Tam samo. – S. 765.

²⁷ Botsyurkiv B. Ukrayinska Hreko-Katolytska Tserkva i Radyanska derzhava (1939 – 1950) / B. Botsyurkiv. – Lviv: Vyd-vo UKU, 2005. – S. 79.

²⁸ Tam samo. – S. 83.

²⁹ Likvidatsiya UHKTs (1939-1946): dokumenty radnyanskykh orhaniv derzhavnoyi bezpeky – K.: PP Serhiychuk M.I., 2006. – T.1. – S. 278-285.

³⁰ Tam samo. – S. 292.

³¹ Bilas I., Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953 Suspilno-politychnyy ta polityko-pravovyy analiz / I.Bilas. – K.: Lybid, 1994. – Kn.1. – S. 310.

³² Likvidatsiya UHKTs (1939-1946): dokumenty radnyanskykh orhaniv derzhavnoyi bezpeky – K.: PP Serhiychuk M.I., 2006. – T.1. – S. 312-313.

³³ Bilas I.H. Represyvno-karalna systema v Ukraini. 1917 – 1953: Suspl'no-politychnyy ta istoryko-pravovyy analiz. Kn.2: Dokumenty i materialy / I.H.Bilas. – K.: Lybid – Viysko Ukrainy, 1994. – S. 118-120.

³⁴ Andrukhiv I.O. Relihiyne zhyttya na Prykarpatti: 1944 – 1990 rr. Istoryko-pravovyy analiz / I.O.Andrukhiv. – Ivano-Frankivsk, 2004. – S. 128.

³⁵ Bilas I. Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953 Suspilno-politychnyy ta polityko-pravovyy analiz / I. Bilas. – K.: Lybid, 1994. Kn.1. – S. 98.

³⁶ Likvidatsiya UHKTs (1939-1946): dokumenty radnyanskykh orhaniv derzhavnoyi bezpeky – K.: PP Serhiychuk M.I., 2006. – T.1. – S. 355.

³⁷ Tam samo. – S. 358-359.

³⁸ Kontsur N. Stanovyshche Ukrayinskoyi hreko-katolytskoyi tserkvy pislya vidnovlennya radnyanskoyi vlady v zakhidniy Ukraini / Nataliya Kontsur // Mandrivets: Vseukrayinsky naukovyy zhurnal. – Ternopil, 2006. – # 6. – S. 14-17.

³⁹ Bilas I., Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953 Suspilno-politychnyy ta polityko-pravovyy analiz / I.Bilas. – K.: Lybid, 1994. Kn.1. – S. 310-316.

⁴⁰ Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy. – F. 4648. – Op. 1. – Spr. 20. – Ark. 97.

УДК 94(477. 8): 323.12/13

© Богдан Паска
(Івано-Франківськ)
**ОСНОВНІ ВІХИ ДИСИДЕНТСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА
НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ
У 1964-1965 РОКАХ**

У статті простежуються основні віхи участі українського дисидента Валентина Мороза в національно-визвольному русі протягом 1964-1965 рр. на території Івано-Франківщини. Автор акцентує

увагу на ролі В. Мороза у створенні осередку українського руху опору проти радянського режиму в Івано-Франківську, трансформації світогляду дисидента в даний період. Висвітлюються зв'язки В. Мороза з іншими відомими представниками дисидентського руху.

Ключові слова: Валентин Мороз, Петро Арсенич, самвидав, український дисидентський рух, Гуцульщина.

Б. Паска

(Івано-Франківськ)

ДИССИДЕНТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА НА ИВАНО-ФРАНКОВЩИНЕ В 1964-1965 ГОДАХ

В статье прослеживаются основные вехи участия украинского диссидента Валентина Мороза в национально-освободительном движении на протяжении 1964-1965 гг. на территории Ивано-Франковской области. Автор акцентирует внимание на роли В. Мороза в создании ячейки украинского движения сопротивления против советского режима в Ивано-Франковске, трансформации мировоззрения диссидента в данный период. Освещаются связи В. Мороза с другими известными представителями диссидентского движения.

Ключевые слова: Валентин Мороз, Петр Арсенич, самиздат, украинское диссидентское движение, Гуцульщина.

B. Paska

(Ivano-Frankivsk)

VALENTYN MOROZ'S DISSIDENT ACTIVITIES IN IVANO-FRANKIVSK REGION THROUGHOUT 1964-1965

The late 50's – early 60's of the 20th century were marked by intensification of Ukrainian national movement. Condemnation of 'personality cult' of Stalin at the Twentieth C.P.S.U. Congress and Khrushchov 'thaw' created favorable conditions for the deployment of the movement of the sixties. A new generation of intellectuals, this sought to democratization and to ensure strong national rights to the Ukrainian people. In Western Ukraine Ivano-Frankivsk was one of the most powerful centres of the national liberation movement. The main organizer, ideologist and leader of a local dissident group was historian and teacher, one of the most active and radical members of the Ukrainian resistance movement against the Soviet regime Valentyn Yakovych Moroz.

In September 1964 V. Moroz became a teacher at Ivano-Frankivsk Pedagogical Institute. In Ivano-Frankivsk V. Moroz launched activities on the Ukrainian resistance movement. He quickly formed a group of teachers patriots who became engaged in distribution of published by themselves and other banned literature,

spreading the ideas of Ukrainian nationalism, studying Ukrainian folk culture, popularization of Ukrainian language and literature.

In the first half of 1965 P. Arsenych, I. Kostyniuk, A. Zagoruiko, Ya. Melnychuk, M. Figol, V. Melnyk and I. Kozovyk belonged to Moroz's circle in Ivano-Frankivsk. Members of the group often met at Arsenych's apartment, discussed ways to counter Russification and protect the Ukrainian language and culture, violated the relevant national and socio-political issues, sang songs of Ukrainian insurgents, organized Shevchenko evenings. Teachers also conducted visits to towns and villages in Ivano-Frankivsk region, where the campaign was carried out to promote Ukrainian national idea.

V. Moroz set up channels in Ivano-Frankivsk to get banned literature from Lviv and Kyiv. Due to V. Moroz Lviv dissident environment was the main source of self printed materials for Ivano-Frankivsk academic circle. Dissident actively involved in the proliferation of banned literature among members of the Ivano-Frankivsk academic circle. According to P. Arsenych, Ivano-Frankivsk circle established channels to pass self published literature to Kyiv, Poltava and Sumy.

V. Moroz and members of his circle performed nationally and educational activities for students of History and Philology Department. V. Moroz was a model to follow for students of Ivano-Frankivsk Pedagogical Institute, the moral authority to the youth of Transcarpathia.

In Ivano-Frankivsk period of its activity V. Moroz showed considerable interest in popular culture, customs and folklore of Ukrainian Hutsuls. The historian desired to explore and promote Hutsul culture, preservation and protection of which he considered one of the forms of the struggle for the liberation of Ukraine.

Having moved to Ivano-Frankivsk V. Moroz's views radicalized considerably; he eventually formed a complete theoretical program of his activity. Dissident called to struggle for the overthrow of Soviet power in Ukraine and obtaining independence. In conversations with the like-minded V. Moroz discussed specific steps to prevent the policy of Russification of Ukrainian people, which was carried out by the Soviet regime.

V. Moroz's activity on the organization of Ivano-Frankivsk center of Ukrainian anti-Soviet resistance movement provoked tough reaction on the part of the KGB. During the 'first mowing' of Ukrainian dissidents detentions in Sept. 1, 1965 V. Moroz was arrested, and in January 1966 was sentenced to four years in prison. These events resulted in the demise of the Ukrainian branch of the resistance movement in Ivano-Frankivsk.

To conclude, the visit of V. Moroz to Ivano-Frankivsk in September 1964 activated Ukrainian national liberation movement in the city and region.

Keywords: Valentyn Moroz, Petro Arsenych, Samizdat, Ukrainian dissident movement, Hutsulshchyna.

Кінець 50-х – перша половина 60-х рр. ХХ ст. ознаменувалися активізацією українського національного руху. Засудження «культу особи» Сталіна на ХХ з'їзді КПРС та хрущовська «відлига» створили сприятливі умови для розгортання руху шістдесятників. З'явилося нове покоління інтелігенції, яке прагнуло демократизації суспільства та дієвого забезпечення національних прав українського народу. У Західній Україні одним із найпотужніших осередків національно-визвольного руху був Івано-Франківськ. Основним організатором, ідеологом та лідером однієї із місцевих дисидентських груп був історик-викладач, один із найбільш активних та радикальних представників українського руху опору проти радянського режиму Валентин Якович Мороз.

Уродженець Волині Валентин Мороз ще під час свого навчання у Львівському університеті отримав репутацію «націоналіста»¹. Впродовж кількох місяців у 1964 р. він працював викладачем Луцького педагогічного інституту. За цей час В. Мороз зумів згуртувати навколо себе національно свідомих представників інтелігенції та студентства – викладача Д. Іващенко, поета К. Шишка, студенток А. Панас, О. Ковальчук, М. Мельничук, М. Герасимович – які увійшли до луцького шістдесятницького гуртка².

У вересні 1964 р. В. Мороз став викладачем Івано-Франківського педагогічного інституту. Він переїхав із сім'єю на постійне проживання до Івано-Франківська та поселився у студентському гуртожитку. Протягом року В. Мороз читав лекції з курсу «Історія новітнього часу» на стаціонарному та заочному відділеннях історико-філологічного факультету³.

В Івано-Франківську В. Мороз розгорнув активну діяльність щодо організації осередку українського руху опору. Йому вдалося досить швидко сформувавши гурток викладачів-патріотів, які стали займатися розповсюдженням самвидаву та іншої забороненої літератури, поширенням ідей українського націоналізму, вивченням української народної культури, популяризацією української мови та літератури. Вже у вересні 1964 р. В. Мороз завів знайомства із молодими викладачами-істориками Петром Арсеничем, Андрієм Загоруйком та Ярославом Мельничуком, які під його впливом стали активними учасниками руху опору. Як пригадує П. Арсенич, «... хоча В. Мороз на кафедрі був наймолодшим, він

скоро став лідером». З ініціативи В. Мороза члени патріотичного гуртка вступали в активні дискусії із викладачами старшого покоління, прихильниками радянської історичної парадигми В. Духнічем, Ю. Патлажаном, І. Васютою⁴.

Досить значний вплив на В. Мороза та його антирадянську діяльність мав прикарпатський краєзнавець П. Арсенич. Сам В. Мороз пізніше згадував: «Як з найближчим товаришем ділився з ним [Арсеничем] думками і давав читати все, що у мене було»⁵. На початку 1965 р. Арсенич познайомив В. Мороза із викладачем німецької мови Івано-Франківського філіалу Львівської політехніки Іваном Костинюком та викладачем Івано-Франківського педінституту, художником Михайлом Фіголем, які також стали активними учасниками Івано-Франківського осередку руху опору⁶. В. Мороз часто одержував від П. Арсенича заборонену літературу, видану в дорадянські часи, – літературні твори Т. Шевченка, Б. Лепкого, А. Чайковського, історичні праці М. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Аркаса, І. Крип'якевича, календарі товариства «Просвіта», газети «Діло», «Неділя», «Літопис Червоної Калини». Завдяки П. Арсеничу В. Мороз познайомився із українським політичним діячем періоду ЗУНР Дмитром Дем'янчуком, який у 1919 р. був редактором газети «Республіканець», а також керівником робітничо-селянського союзу у міжвоєнний період. Між Морозом та Дем'янчуком відбувалися дискусії щодо ролі ЗУНР в історії України⁷.

Протягом зими-літа 1965 р. до гуртка В. Мороза в Івано-Франківську входили П. Арсенич, І. Костинюк, А. Загоруйко, Я. Мельничук, М. Фіголь, викладач історії Івано-Франківського педінституту Василь Мельник та викладач латинської мови в Івано-Франківському медичному інституті Іван Козовик⁸. Члени гуртка досить часто збиралися на квартирі в Арсенича, обговорювали шляхи протидії русифікації та захисту української мови і культури, порушували актуальні національні та суспільно-політичні проблеми, співали пісні українських повстанців, організували Шевченківські вечори. Також викладачі виїжджали у міста і села Івано-Франківщини, де проводили агітацію з метою поширення української національної ідеї⁹.

В. Мороз здійснював кроки щодо налагодження каналів передачі забороненої літератури до Івано-Франківська із Львова та Києва.

Наприкінці 1964 р. історик близько познайомився із братами Богданом та Михайлом Горинями, лідерами львівського центру українського руху опору¹⁰. Завдяки В. Морозу львівське дисидентське середовище стало основним джерелом самвидавчих матеріалів для івано-франківського викладацького гуртка. Історик прагнув особисто познайомитися із лідерами київського центру національно-визвольного руху – Іваном Дзюбою та Іваном Світличним. Під час поїздки до Києва у травні 1965 р. В. Мороз мав зустрічі із помітними діячами українського руху літературними критиками Євгеном Сверстюком та Романом Корогодським, художницею Аллою Горською, сестрою І. Світличного Надією¹¹. Історик передав для Світличного від івано-франківського художника М. Фіголя декілька журналів «Українське юнацтво», який виходив у Львові в міжвоєнний період, а також книгу голови уряду УНР Ісаака Мазепи «Похід 1920 року»¹².

Дисидент В. Мороз активно займався поширенням самвидаву серед членів івано-франківського викладацького гуртка. Протягом березня-травня 1965 р. він передав статтю «З приводу процесу над Погружальським» П. Арсеничу та І. Костенюку. Її авторами були І. Світличний, Є. Сверстюк та В. Чорновіл, які описали пожежу в Київській публічній науковій бібліотеці Академії наук СРСР 24 травня 1964 р. як цілеспрямовану антиукраїнську акцію; на думку дослідника О. Обертаса, за літературними і публіцистичними якостями цей памфлет був найкращим твором українського самвидаву середини 1960-х рр.¹³ У травні 1965 р. В. Мороз ознайомив із фотокопіями книг «Вивід прав України» та «Братське послання сербському товариству «Зоря» П. Арсенича¹⁴. Того ж місяця ці фотокопії Мороз передав І. Костенюку, який після ознайомлення у серпні 1965 р. передав їх Богдану Гулі, шкільному вчителю в с. Балинці Снятинського району¹⁵. Також у 1965 р. В. Мороз здійснив передачу П. Арсеничу та І. Костенюку статті за підписом робітника-будівельника М. В. Лисенка «За ленінський облік і на ниві культурній!», віршів Сосюри «Два Володьки» та уривок з поеми «Мазепа», віршів І. Драча, М. Вінграновського та тексту виступу І. Дзюби у Спілці письменників України до 30-річчя від дня народження В. Симоненка 16 січня 1965 р.¹⁶. За свідченнями П. Арсенича, івано-франківський гурток налагодив канали передачі самвидаву до Києва, Полтави та Сум¹⁷.

Валентин Мороз намагався залучити до діяльності івано-франківського гуртка також викладачів М. Донченка і В. Полека, проте вони не підтримали діяльність В. Мороза¹⁸. У червні 1965 р. дисидент передав М. Донченку текст виступу І. Дзюби у Спілці письменників України до 30-річчя від дня народження В. Симоненка, а також неопубліковані вірші В. Симоненка та В. Сосюри, намагався переконати його у необхідності поширення української національної ідеї. Але Донченко вступив у дискусію з Морозом, заперечуючи його погляди з прокомуністичної точки зору, та через кілька днів повернув йому самвидавчі матеріали¹⁹.

У розмовах із Донченком В. Мороз негативно оцінював кандидатську дисертацію майбутнього головного ідеолога ЦК КПУ та одного із організаторів «великого погрому» дисидентського руху 70-х років ХХ ст. Валентина Маланчука, яка мала назву «Боротьба робітничої молоді Західної України під керівництвом комуністів за возз'єднання із Радянською Україною (1929-1939)». В. Мороз вказував на значні переколювання та підтасовку фактів, відсутність об'єктивності в роботі Маланчука²⁰.

Основними джерелами забороненої літератури дорадянського періоду для В. Мороза в Івано-Франківську були приватні бібліотеки вдови лікаря Теофіла Грушкевича Меланії та колишнього викладача медичного університету Антона Ульванського. Із цих книгосховищ В. Мороз брав літературу для ознайомлення та нелегального поширення в івано-франківському та луцькому осередках руху опору. У бібліотеці Грушкевичів історик вперше побував під час візиту М. Гориня до Івано-Франківська на початку січня 1965 р.²¹ Із цього книгосховища Мороз у різний час брав книги В. Винниченка «Записки кирпатого Мефістофеля», Д. Донцова «Поетка українського Рісорджименто» (про Лесю Українку), журнал міжвоєнного періоду «Літопис Червоної Калини» тощо²². Із А. Ульванським історик познайомився взимку 1965 р. завдяки викладачу І. Костенюку. В подальшому В. Мороз здійснив кілька візитів на квартиру до Ульванського, розмовляв із ним на антирадянські теми та про український національно-визвольний рух²³. Історик брав із бібліотеки Ульванського книги Д. Дорошенка «Мої спомини про недавнє минуле» (яку згодом передав для ознайомлення І. Костенюку), В. Липинсько-

го «Листи до братів-хліборобів», В. Кубійовича «Географія України»²⁴. Особливо значний вплив на формування політичних поглядів та світогляду В. Мороза справило знайомство із творами Д. Донцова²⁵.

В. Мороз та члени його гуртка проводили національно-просвітницьку діяльність серед студентів історико-філологічного факультету. Через П. Арсенича відбувалась передача самвидаву та іншої забороненої літератури студентам Михайлу Паньківу, Михайлу Максим'юку, Петру Рогожинському²⁶. За спогадами М. Паньківа, В. Мороз був прикладом для наслідування серед студентів Івано-Франківського педінституту, моральним авторитетом для прикарпатської молоді²⁷. Велике зацікавлення викликали його лекції, у яких історик заперечував деякі норми офіційної радянської історіографії, трактував історичні процеси по-своєму²⁸. За свідченнями Я. Мельничука, В. Мороз у своїх лекціях акцентував особливу увагу на висвітленні національного питання²⁹.

У період викладання В. Мороза в Івано-Франківську історик виявив зацікавлення видатними українцями-емігрантами. Зокрема, він захоплювався віршами відомого українського поета Остапа Лапського, який проживав у Польщі. Рецензія В. Мороза на творчість Лапського була надрукована у польській україномовній газеті «Наше слово»³⁰. Також історик цікавився роботами скульптора-кубіста українського походження Олександра Архипенка, який проживав у США, та висловлював бажання популяризувати його творчість в Україні³¹.

В івано-франківський період своєї діяльності В. Мороз проявив значний інтерес до народної культури, звичаїв та фольклору українців-гуцулів. Цьому сприяло близьке знайомство із П. Арсеничем, який був уродженцем Гуцульщини (Косівський район) та першокласним знавцем традицій рідного краю. Арсенич запросив подружжя Морозів у своє село Нижній Березів, де Валентин і Раїса мали змогу спостерігати гуцульське весілля, його звичаї і традиції³². В подальшому територія сучасних Косівського та Верховинського районів стали ареалом активної культурно-просвітницької та дослідницької діяльності В. Мороза. Історик виявив бажання досліджувати та популяризувати гуцульську культуру, збереження та захист якої вважав однією із форм бо-

ротьби за визволення України. Зацікавлення В. Мороза Гуцульщиною згодом проявилось під час написання ним у 1970 р. публіцистичного есею «Хроніка опору»³³, який поряд з іншими есеями дисидента вважається класикою українського самвидаву.

Під час керівництва практикою студентів у школах на території Гуцульщини у листопаді 1964 р. В. Мороз познайомився із вчителем фізкультури в селі Білоберізка (тепер – Верховинський район) Василем Івасюком. Останній був знавцем гуцульської музики, знав коломийки, вмів грати на народних музичних інструментах – козі та дримбі. Під час приїзду В. Івасюка до Івано-Франківська у червні 1965 р. В. Мороз познайомив його із членами івано-франківського гуртка. Відбулося кілька зустрічей за участю Івасюка на квартирах в Мороза, Арсенича, Загоруйка, Фіголя³⁴. Приїзд музиканта сприяв консолідації учасників патріотичного гуртка. А 28 серпня 1965 р., за кілька днів до арешту, В. Мороз із сім'єю їздив до В. Івасюка в с. Білоберізку, щоб побачити гуцульські обряди та звичаї під час відзначення Успіння Пресвятої Богородиці³⁵.

Під час мандрівки В. Мороза та П. Арсенича до карпатського міста Яремча у березні 1965 р. студент заочного відділення Івано-Франківського педагогічного інституту П. Рогожинський передав викладачам зошит із піснями українських повстанців періоду боротьби ОУН і УПА³⁶.

У травні 1965 р. В. Мороз під час поїздки з Косова до с. Білоберізка, де керував практикою студентів, познайомився із молодою письменницею Марією Влад (Ганцяк). У ході бесіди історик розпитував співрозмовницю про гуцульське мистецтво, культуру, літературу; вказував на тиск з боку радянського режиму на самотність гуцулів, зокрема говорив про закриття гуцульських шкіл, звертав увагу на те, що Галичина у 1944 р. була не «визволена», а окупована радянськими військами³⁷. У кінці травня В. Мороз у період свого відрадження до Косова мав ще одну зустріч із М. Влад та передав їй для ознайомлення самвидавську статтю «З приводу процесу над Погружальським», текст виступу І. Дзюби у Спільці письменників України до 30-річчя від дня народження В. Симоненка, заборонені вірші В. Сосюри³⁸. 26 червня 1965 р. В. Мороз під час візиту до Косова записував на ма-

гнітну стрічку гуцульські пісні та музику. Марія Влад познайомила історика із Наталією Семанюк, дружиною покійного прикарпатського письменника Марка Черемшини (Івана Семанюка) та завідувачем літературно-меморіального музею свого чоловіка у м. Снятині³⁹.

Після переїзду В. Мороза до Івано-Франківська його погляди значно радикалізувалися; він остаточно сформував повноцінну теоретичну програму своєї діяльності. Історик вважав політику радянської влади такою, що обмежує національні та культурні права українського народу, а сам режим – зняряддям русифікації українців. Тому дисидент закликав до боротьби за повалення радянської влади в Україні та здобуття незалежності, що стало основною метою і змістом його діяльності. Необхідність відокремлення України від СРСР він пов'язував із процесами успішної антиколоніальної боротьби народів Африки і Азії у 50-60-х рр. ХХ ст. та загальним піднесенням революційних настроїв у світі. Історик розраховував на активну підтримку українського національно-визвольного руху, у тому числі й воєнну, з боку західних держав, у першу чергу США. У майбутній самостійній Україні мала бути встановлена багатопартійна система. Щодо економічної сфери, то, на думку Мороза, велика промисловість мала б бути націоналізована, а дрібна промисловість, торгівля і сільське господарство повинні були б існувати на засадах вільного ринку і приватної власності. Ідеалом економічного устрою майбутньої України історик вважав Об'єднану Арабську Республіку Г. А. Насера або Алжир, а політичного – Велику Британію. Національне питання мало б бути вирішене шляхом депортації за межі країни національностей, «які можуть загрожувати самостійній Україні», тобто росіян і євреїв. В. Мороз допускав використання силових методів та терору для встановлення і підтримання майбутньої української влади за принципом «мета виправдовує засоби». Також історик позитивно оцінював боротьбу ОУН і УПА за незалежність України, бажаючи встановити спадкоємність українських національно-визвольних змагань. Щодо безпосередньої практичної діяльності, в першу чергу, на думку В. Мороза, потрібно було добиватися збільшення кількості однодумців, поширювати ідеї українського націоналізму серед молоді й активно розповсюджувати самвидавчу та іншу заборонену літературу⁴⁰.

У бесідах із однодумцями В. Мороз обговорював конкретні заходи протидії політиці русифікації українського народу, яка здійснювалася радянським режимом. Зокрема, він висловлювався за те, щоб у державних установах справи велися українською мовою⁴¹. Історик заперечував теорію двомовності українського народу та був переконаний, що всі жителі України повинні розмовляти тільки українською мовою. Мороз негативно оцінював тих українців, які посиляли своїх дітей вчитися у російські школи, називаючи їх «малоросами і хохлами». Крім того, В. Мороз переймався долею українців, які проживали за межами УРСР. На думку дисидента, українські школи потрібно було відкрити на території інших радянських республік, зокрема у РРФСР, у місцях компактного проживання українців, а також на цілині⁴² [в Казахстані].

В. Мороз не обмежувався теоретичною розробкою заходів щодо протидії русифікації українського народу. Восени 1964 р. у пресі появилось звернення читачів бібліотеки м. Краснодар на Кубані до громадськості із проханням допомогти створити при бібліотеці відділення української книги. В. Мороз закликав своїх однодумців у Івано-Франківську підтримати цю акцію та сам відправив у Краснодар кубанським українцям колекцію книг класиків української літератури⁴³.

Антирадянська діяльність В. Мороза з кожним місяцем перебування в Івано-Франківську ставала все більш активною і радикальною. За свідченнями П. Арсенича, восени 1964 р. новоприбулий історик цікавився тільки гуцульськими звичаями та фольклором, натомість розповідаючи про народну культуру жителів Волині. Протягом січня-березня 1965 р. Мороз все частіше став порушувати питання про боротьбу за чистоту української мови, русифікацію України як наслідок підтримки російського великодержавного шовінізму, творчість молодих поетів-шістдесятників. Згодом Мороз став поширювати неопубліковані вірші Драча, Вінграновського, Симоненка. А вже у квітні-червні 1965 р. дисидент перейшов до розповсюдження серед свого оточення самвидавських статей, а також фотокопій книги «Вивід прав України»⁴⁴.

В. Мороз прагнув до консолідації діяльності учасників івано-франківського та луцького осередків українського національного руху та їх зближення. Яскравим прикладом цього був приїзд луцьких студенток А. Панас та Л.

Ковальчук у кінці липня 1965 р. до Івано-Франківська на запрошення В. Мороза. Історик організував літературний вечір у себе на квартирі, на якому читали вірші як гості з Луцька, так і івано-франківський викладач А. Загоруйко⁴⁵. Невдовзі В. Мороз, А. Панас та О. Ковальчук поїхали до Косова, де зустрілись із Марією Влад та її чоловіком Дмитром Ганцяком. Дисидент передав подружжю фотокопії книг «Вивід прав України» та «Братське послання сербському товариству «Зоря»⁴⁶. Завдяки В. Морозу та М. Влад луцькі студентки познайомилися із Н. Семанюк. На квартирі в останньої відбулась розмова про творчість Марка Черемшини, а В. Мороз передав дружині письменника статтю «З приводу процесу над Погружальським»⁴⁷. Потім В. Мороз разом із А. Панас, О. Ковальчук, М. Влад та вчителем В. Івасюком здійснив семиденну подорож карпатськими селами, активно займаючись дослідженням гуцульських звичаїв і традицій. Як писала у своїх спогадах про ці події О. Ковальчук, «...Мороз заповзвся підняти нам віру в майбутнє української ідеї, знайомив з художниками, письменниками, влаштував бесіди із селянами-гуцулами на дорогах наших мандрівок і все підкреслював незалежність мислення цих людей, самобутність їхньої культури, менталітету та кепкував із авторів горезвісної теорії злиття націй при соціалізмі»⁴⁸. Перед від'їздом студенток до Луцька В. Мороз передав Д. Іващенку книгу В. Різниченка «Пилип Орлик» (видана у Києві в 1918 р.) про діяльність гетьмана – автора першої української Конституції, та «Книгу буття українського народу» М. Костомарова⁴⁹.

Активна діяльність В. Мороза щодо організації луцького та івано-франківського осередків українського антирадянського руху опору викликала занепокоєння з боку органів КДБ. Протягом 1964-1965 рр. спецслужбами було організовано прослуховування квартири В. Мороза в Івано-Франківську, а також особисте стеження за ним⁵⁰. У серпні 1965 р. працівники міліції не дали змоги В. Морозу взяти участь у відкритті пам'ятника Т. Шевченку в с. Шешори на Косівщині та масштабному мітингу з цього приводу⁵¹. Історик знав про увагу до його антирадянської діяльності зі сторони КДБ, обговорював тактику поведінки під час можливого арешту з Є. Сверстюком, Б. Горинем, А. Панас, О. Ковальчук,

М. Влад⁵². За свідченнями сучасників, В. Мороз не сприймав серйозно загрозу можливої розправи з боку режиму, сподіваючись на імовірний тиск міжнародної спільноти на СРСР⁵³. Проте у кінці серпня – на початку вересня 1965 р. працівники КДБ провели першу масштабну хвилю арештів серед представників української інтелігенції, які були активними учасниками національно-визвольного руху. Арешт В. Мороза 1 вересня 1965 р. поклав кінець першому періоду його дисидентської діяльності та мав своїм наслідком припинення існування українського осередку руху опору в Івано-Франківську.

Отже, приїзд В. Мороза у вересні 1964 р. до Івано-Франківська спричинився до активізації в місті та області українського національно-визвольного руху. Протягом короткого проміжку часу історику вдалося створити потужний осередок українського руху опору в Івано-Франківську у формі гуртка викладачів-патріотів. Під час перебування на Прикарпатті в результаті спілкування В. Мороза із галицькою інтелігенцією та його активним зацікавленням гуцульською культурою погляди дисидента значно радикалізуються, а антирадянська діяльність набуває значних масштабів. Мороз формулює цілісну систему поглядів та програму діяльності, основною метою якої було досягнення самостійності України, а змістом – поширення української національної ідеї серед інтелігенції, молодого покоління та широких народних мас, боротьба проти русифікації українського народу. Основними формами боротьби Валентина Мороза проти радянського режиму були проведення просвітницьких бесід, популяризація творчості українських поетів-шістдесятників, гуцульської народної культури, поширення матеріалів самвидаву та іншої забороненої літератури. Дисиденту вдалося налагодити канали передачі самвидавчих матеріалів із Львова до Івано-Франківська, пов'язати діяльність івано-франківського гуртка із київським, львівським та луцьким центрами дисидентського руху. Однак дисидентський рух того періоду був ще розрізненим і не мав досвіду протидії спецслужбам радянської держави. Тому КДБ СРСР вдалося порівняно швидко нейтралізувати івано-франківський осередок дисидентства, який проводив свою діяльність під керівництвом історика, викладача Валентина Мороза.

¹ Moroz R. Protvy vitru. Spohady druzhyny ukrayinskoho polityvyaznya / R. Moroz. – Lviv: Svichado, 2005. – С. 50.

² Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU). – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 231.

³ Intervyu B. Pasky z M. Pankivym, m. Ivano-Frankivsk. 28.05.2015 r.

⁴ Arsenych P. Neznamny lider rukhu oporu / P. Arsenych // Universytet. – 2011. – # 29. – С. 6.

⁵ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 42.

⁶ Tam samo. – Ark. 42, 66.

⁷ Arsenych P. Neznamny lider rukhu oporu / P. Arsenych // Universytet. – 2011. – # 29. – С. 6-7; Burnashov H. Merydianamy doli: («dysydentskyi» tyahar Valentyna Moroza) / H. Burnashov // Zakhidnyy kuryer. – 1991. – # 83, 86, 88.

⁸ Arsenych P. Neznamny lider rukhu oporu / P. Arsenych // Universytet. – 2011. – # 29. – С. 6.

⁹ Arsenych P. Neznamny borets / P. Arsenych // Halytska Prosvita. – 2011. – # 16.

¹⁰ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 52-53.

¹¹ Tam samo. – Ark. 90-102.

¹² Tam samo. – Ark. 90-91.

¹³ Obertas O. Ukrayinskyi samvydav: literaturna krytyka ta publitsystyka (1960-i – pochatok 1970-kh rokiv) / O. Ober-tas. – K.: Smoloskyp, 2010. – С. 104.

¹⁴ Tam samo. – Ark. 116, 124.

¹⁵ Arkhiv upravlinnya Sluzhby bezpeky v Ivano-Frankiv-skiy oblasti. – Spr. 57049-FP. – Т. 1, ark. 130.

¹⁶ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 115-124.

¹⁷ Burnashov H. Merydianamy doli: («dysydentskyi» tyahar Valentyna Moroza) / H. Burnashov // Zakhidnyy kuryer. – 1991. # 83, 86, 88.

¹⁸ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 81.

¹⁹ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 4, ark. 60-61.

²⁰ Tam samo. – Ark. 59.

²¹ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 167.

²² Moroz R. Protvy vitru. Spohady druzhyny ukrayinskoho polityvyaznya / R. Moroz. – Lviv: Svichado, 2005. – С. 53.

²³ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 128-129.

²⁴ Tam samo. – Ark. 138-139.

²⁵ Moroz R. Protvy vitru. Spohady druzhyny ukrayinskoho polityvyaznya / R. Moroz. – Lviv: Svichado, 2005. – С. 53.

²⁶ Arsenych P. Neznamny lider rukhu oporu / P. Arsenych // Universytet. – 2011. – # 29. – С. 6.

²⁷ Intervyu B. Pasky z M. Pankivym, m. Ivano-Frankivsk. 28.05.2015 r.

²⁸ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 31.

²⁹ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 4, ark. 70.

³⁰ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 31.

³¹ Tam samo. – Ark. 49.

³² Moroz R. Protvy vitru. Spohady druzhyny ukrayins'koho polityvyaznya / R. Moroz. – L'viv: Svichado, 2005. – С. 51.

³³ Moroz V. Eseyi, lysty y dokumenty / V. Moroz. – Myunkhen: Suchasnist, 1975. – С. 102-134.

³⁴ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 4, ark. 37-38.

³⁵ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 133-136.

³⁶ Tam samo. – Ark. 119.

³⁷ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 4, ark. 11-12.

³⁸ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 59.

³⁹ Tam samo. – Ark. 136-137.

⁴⁰ Tam samo. – Ark. 78-80.

⁴¹ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 4, ark. 22.

⁴² Tam samo. – Ark. 60.

⁴³ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 2, ark. 270-271.

⁴⁴ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 4, ark. 21-27.

⁴⁵ Burnashov H. Merydianamy doli: («dysydentskyi» tyahar Valentyna Moroza) / H. Burnashov // Zakhidnyy kuryer. – 1991. – # 83, 86, 88.

⁴⁶ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 4, ark. 6-7.

⁴⁷ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 137, 161.

⁴⁸ Kovalchuk O. Nas bulo semero / O. Kovalchuk // Reabi-litovani istoriyeyu. Volynska oblast. Knyha persha. – Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnya», 2010. – С. 522.

⁴⁹ HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 272-273.

⁵⁰ Kovalchuk O. Nas bulo semero / O. Kovalchuk // Reabilitovani istoriyeyu. Volynska oblast. Knyha persha. – Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnya», 2010. – С. 522-523; Moroz R. Protvy vitru. Spohady druzhyny ukrayinskoho polityvyaznya / R. Moroz. – Lviv: Svichado, 2005. – С. 50.

⁵¹ Hel I. Vyklyk systemi: ukrayinskyi vyzvolnyy rukh druhoi polovyny KhKh stolittya / Red. ta upor. I. Yezerska; Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu. – Lviv: Chasopys, 2013. – С. 202.

⁵² HDA SBU. – F. 6, spr. 75128-FP. – Т. 1, ark. 97-98.

⁵³ Kovalchuk O. Nas bulo semero / O. Kovalchuk // Rea-bilitovani istoriyeyu. Volynska oblast. Knyha persha. – Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnya», 2010. – С. 522.

УДК 94(477):930:342.4 «1918/1920»

© Андрій Пижик
(Київ)

РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДУМКИ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР: СУЧАСНА ІСТОРИОГРАФІЯ

У статті здійснено огляд та аналіз праць українських дослідників, присвячених вивченню розвитку вітчизняної конституційної думки в добу Директорії УНР. Визначено основні напрямки сучасних наукових досліджень, у яких висвітлюються конституційні проекти С. Барана, О. Ейхельмана, О. Копцюха, Т. Галіпа, комісії А. Ніковського.

Ключові слова: історіографія, конституція, конституційний процес, конституційний проект, Директорія УНР.

А. Пижик
(Київ)

РАЗВИТИЕ КОНСТИТУЦИОННОЙ МЫСЛИ ВО ВРЕМЕНА ДИРЕКТОРИИ УНР: СОВРЕМЕННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

В статье осуществлен обзор и анализ работ украинских ученых, посвященных изучению развития отечественной конституционной мысли во времена Директории УНР. Определены основные направления современных научных исследований, в которых освещаются конституционные проекты С. Барана, О. Ейхельмана, О. Копцюха, Т. Галіпа, комиссии А. Ніковського.

Ключевые слова: историография, конституция, конституционный процесс, конституционный проект, Директория УНР.